

## Latvijos SSR MGB specialiosios grupės ir specialieji agentai kovoje su tautinėmis ginkluotomis formuotėmis (1946–1953)

Siekdami nuslopinti Latvijos tautinio pasipriešinimo sąjūdį, sovietiniai valstybės saugumo organai turėjo imtis ypatingų priemonių. Nustatyta, kad tautinio pasipriešinimo sąjūdį valstybės saugumo organai efektyviausiai galėjo triuškinti ne tiesioginėmis karinėmis operacijomis, o panaudodami slaptus operatyvinio darbo metodus.

1944–1945 m. Latvijoje su ginkluotomis pasipriešinimo grupėmis kovojo NKVD (nuo 1946 m. kovo mėn. – MVD) Kovos su banditizmu skyrius (OBB), kuris turėjo gerai parengtą agentų ir informatorių aparatą.

Nuo 1947 m. kovo 1 d. kovoti su nacionalistiniu pagrindžiu buvo pavesta MGB, tuo tikslu buvo įsteigtas 2-N skyrius.

Latvijos SSR valstybės saugumo organų operatyvinė veikla buvo neįmanoma be agentūros, o kova su tautiniais partizanais – be specialiųjų agentų ir iš agentų smogikų sudarytų grupių.

Savo referate nagrinėsiu agentų smogikų specialiųjų grupių veiklą Latvijoje nuo 1945 iki 1956 metų. Atkreipsime dėmesį į specialiųjų grupių veiklos metodus ir evoliuciją, taip pat į tai, kuo jų veikla skyrėsi nuo specialiųjų grupių veiklos Lietuvoje. Mokslinį temos tyrimą apsunkina tai, kad Latvijoje išliko labai mažai dokumentų apie specialiųjų grupių veiklą. Daugiausia tai – NKVD ir MGB įsakymai, taip pat informacija iš Latvijos KGB baudžiamųjų bylų apie retus buvusių agentų smogikų teismo procesus ir kitų KGB baudžiamųjų bylų.

Žinoma, remiamasi ir žiniomis iš tų Latvijos KGB baudžiamųjų bylų (jų būta nedaug), kai buvo teisiami buvę agentai smogikai. Bet daugiausia informacijos mes, Totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro darbuotojai, semiamės iš liudininkų – tautinių partizanų ir jų rėmėjų – pasakojimų.

Su Lietuvoje veikusių sovietinių specialiųjų grupių metodais mus supažindina mūsų kolegos iš Lietuvos Mindaugo Pociaus darbas „MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m.“<sup>1</sup>

1944 m. Sovietų Sąjunga antrą kartą okupavo Latviją. Įkandin Raudonosios armijos dalinių čia tuojau atskubėjo sovietinių vidaus reikalų ir valstybės saugumo komisariatų, taip pat armijos kontržvalgybos „Smerš“ skyriai.

1944 m. gegužės 26 d. LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkas Semionas Bedikas pasirašė pirmąją Latvijoje žinomą antrosios okupacijos laikotarpio saugumo organų direktyvą, kuriai pritarė ir LSSR NKGB viršininkas Augustas Eglytis. Toje direktyvoje abiem komisariatams buvo įsakyta atvykus į dislokacijos vietą pradėti naikinti partizanus, arba, vartojant sovietinio režimo terminologiją, banditų gaujas<sup>2</sup>. Direktyvoje nurodyta panaudoti vidaus agentus ir maršrutinius agentus. Tačiau nei šioje, nei kitose iki 1946 m. išleistose direktyvose dar nekalbama apie agentų smogikų ir iš jų sudarytų specialiųjų grupių panaudojimą.



Pirmąsias žinias apie specialiųjų grupių veiklą Latvijoje randame LSSR NKVD komisaro A. Eglyčio ir LSSR NKGB komisaro Alfonso Noviko 1946 m. rugpjūčio 27 d. direktyvoje, kuri buvo išsiuntinėta visiems NKVD ir NKGB skyrių viršininkams. Direktyvoje pažymėta, kad Alūksnės apskrities NKGB skyriaus ryšiai su NKVD specialiąja grupe yra silpni<sup>3</sup>. Stebina tai, kad direktyva išleista taip vėlai, nepaisant smarkaus priešinosi sovietiniam režimui 1944–1945 m. Dėl nesuderintų NKVD ir NKGB veiksmų specialioji grupė 1945 m. apskritai negalėjo dalyvauti kovoje su partizanais Alūksnės apskrityje.

Kova su pasipriešinimo sąjūdžiu Latvijoje ypatinga tuo, kad pirmąją specialiąją grupę kovai su tautiniais partizanais sukūrė ne valstybės saugumo organai, o LKP(b). LKP(b) CK sušaukė apskričių, miestų ir rajonų komitetų sekretorių posėdį, kuriame svarstė, kaip kovoti su tautiniais partizanais. Be kitų idėjų, LKP(b) CK sekretorius Janis Kalnberzinis posėdyje pažymėjo, kad prieš tautinius partizanus reikia panaudoti tuos raudonuosius partizanus, kurie Antrojo pasaulinio karo metu kovėsi prieš okupacinį režimą<sup>4</sup>. Toks nutarimas buvo priimtas tikriausiai todėl, kad raudonieji partizanai:

- 1) žinojo vietos sąlygas,
- 2) mokėjo latvių kalbą,
- 3) buvo susipažinę su partizaninio karo ypatybėmis,
- 4) miestuose dislokuoti sovietinės kariuomenės daliniai negalėjo efektyviai kautis su miško broliais, kurių buvo kiekvieno valsčiaus miškuose.

LKP(b) CK 1945 m. kovo 28 d. nutarimu pritarė tam, kad būtų sukurtas „būrys kovai su banditizmu, kurį sudarytų 100 buvusių aktyvių partizanų“<sup>5</sup>. Komunistų partijos nutarimu tas būrys, arba specialioji grupė, veiklą pradėjo Maduonos apskrityje, kur, LKP(b) CK nuomone, miško broliai ypač aktyviai veikė. Trūkstant dokumentų, partinio būrio, kuris skirstėsi į grupes, veikla nėra visiškai

aiški. Nenuginčijamas tas faktas, kad būrys fiziškai sunaikino 27, suėmė 39 tautinio pasipriešinimo dalyvius ir daugiau kaip 20 jų rėmėjų, taip pat nužudė mažiausiai vieną rėmėją Rytų Latvijoje<sup>6</sup>.

Tačiau tebėra neaišku, ar svarbiausias minėto būrio maskuotės metodas buvo apsimetinėti miško broliais, ar agentai smogikai tik epizodiškai vaizduodavo miško brolius.

Būrio vado pavaduotojas Z. Vasiliuonukas nurodo, kad jo pogrupis „vaidino“ banditus ir 1945 m. rugsėjo 4 d. dalyvavo nesėkmingoje operacijoje prieš tautinius partizanus Jekabpilio apskrities Elkšnių valsčiuje, tačiau dviejose rastose specialiosios grupės veiklos ataskaitose Vasiliuonukas neaiškiai kalba apie specialiosios grupės taktiką. Tautinis partizanas Voldemaras Balanda savo atsiminimuose rašė, kad būrio grupės „<...> užpuлдavo valstiečių vienkiemius ir liepdavo juos maitinti...“<sup>7</sup> Specialiųjų grupių nariai tikriausiai apsimesdavo miško broliais, nes nenorėjo, kad juos demaskuotų vietiniai gyventojai, kurių dauguma rėmė tautinius partizanus.

– V. Balandos teigimu, raudonieji partizanai ataskaitose pagražindavo faktinę savo veiklą. Antai ataskaitoje apie Maduonos apskrities Grašių valsčiaus Spruktų vienkiemio užpuolimą 1945 m. birželio 25 d. rašoma, kad kovoje su tautiniais partizanais žuvo 4 specialiosios grupės smogikai ir 8–10 partizanų<sup>8</sup>. Tačiau V. Balanda atsiminimuose rašo, kad troboje buvo tik vienas partizanas – Ernestas Stradinis ir jo motina. Specialiosios grupės agentai juos abu nušovė<sup>9</sup>.

1945 m. lapkričio 4 d., artėjant spalio revoliucijos metinėms, specialusis būrys buvo išformuotas<sup>10</sup>. Apie tikrąsias būrio išformavimo priežastis galima tik spėlioti. Veikiausiai tai padaryta todėl, kad apie grupės veiklą žinojo pernelyg daug vietinių gyventojų, ir žinios apie specialiuosius agentus galėjo pasklisti tarp miško brolių.

Latvijos NKVD nuo 1944 m. rugsėjo 20 d. pradėjo kurti operatyvines grupes<sup>11</sup>. Tokią



grupę sudarydavo 3–4 operatyviniai darbuotojai, NKVD kariuomenės būrys ir operatyvinio darbuotojo vadovaujami vietiniai strībai. Reguliariosios kariuomenės apskrities skyrius paprastai laikydavo rezerve vieną visiškos kovinės parengties būrį, kad šis bet kurią akimirką galėtų ateiti į pagalbą operatyvinėms grupėms.

Tačiau, kaip matyti iš SSRS valstybės saugumo komisaro pavaduotojo B. Kobulovo ir Latvijos saugumo organų vadovų 1945 m. rugsėjo 1 d. įsakymo, operatyvinių grupių ryšys su kariuomene buvo silpnas: „<...> kariuomenės padaliniai, neturėdami iš NKVD–NKGB apskričių skyrių konkrečių duomenų apie gaujų dislokacijos vietas, daugiausia tik šukuodavo vietovę; žinoma, tai negalėjo duoti gerų operatyvinių rezultatų...“<sup>12</sup> Vien kariuomenės jėgomis atliekamos operacijos prieš miško brolius buvo nesėkmingos; tai rodo didžiausios partizaninio karo istorijoje kautynės, įvykusios Abrenės apskrities Stampakių pelkėse 1945 m. kovo 2 d., kai kariuomenė neįstengė nugalėti Latvijos tautinių partizanų junginio, kuriame buvo 360–400 žmonių<sup>13</sup>. Kad kariuomenės operacijos yra neefektyvios, patvirtino ir tų pat metų gruodžio 24 dienos įvykiai kitame regione – Kuržemėje, Rumbo valsčiuje netoli Kuldygos: 20 A. Legzdinio grupės partizanų įsitvirtino bunkeriuose ir beveik parą gynėsi nuo puolančios kariuomenės. Kariuomenės operacijų neefektyvumą rodo ir kautynės su Evaldo Pakulio grupės partizanais: 1945 m. gruodžio 24 d. grupė užėmė Kabilo miestą ir parą jame laikėsi<sup>14</sup>.

Nelabai rezultatyvi operatyvinių grupių veikla atsispindi ir valstybės saugumo organų 1946 metų dokumentuose.

Antai LSSR vidaus reikalų ministro 1946 m. liepos 23 d. įsakymu Nr. 0072 kovai su Jaunzemo ir Arvido Silinio grupėmis Ilūkstės apskrityje buvo sukurtos dvi operatyvinės grupės<sup>15</sup>. MVD tų pat metų lapkričio 29 d. įsakyme pažymima, kad tos grupės dirba prastai: kadangi operatyvinės grupės

net nesugebėjo sužinoti partizanų buvimo vietos, įsakyta sukurti specialiąją grupę, kuri susidorotų su Jaunzemo ir Silinio partizanais<sup>16</sup>.

Minėtos priežastys paaiškina, kodėl valstybės saugumo organai 1946 m. daugiausia vilčių dėjo į gerai užsikonspiravusias specialiąsias grupes, kurios buvo sudaromos iš agentų smogikų – daugiausia užverbuotų tautinių partizanų. Tokios specialiosios grupės veikė kur kas sėkmingiau. Pirmoji didelė specialiųjų grupių operacija buvo įvykdyta Vetalvos valsčiuje 1946 m. liepos 2 d. naktį. Tą naktį 4 agentai smogikai nužudė 10 miegančių Richardo Parupo grupės partizanų. Minėti 4 specialieji agentai iš pradžių apsimetė esą Latvijos tėvynės gynėjų (partizanų) sąjungos nariai. Po antrojo draugiško susitikimo specialieji agentai užpuolė R. Parupo grupę. Šią operaciją kaip puikios veiklos pavyzdį LSSR MVD paminėjo 1946 m. rugsėjo 30 d. direktyvoje Nr. 143 „Dėl buvusių banditų ir nelegalų panaudojimo agentais smogikais kovoje su banditizmu“<sup>17</sup>. Direktyva buvo išsiuntinėta visiems ministerijos miestų ir apskričių skyrių viršininkams.

Vienas iš keturių minėtos grupės specialiųjų agentų slapyvardžiu Kalas (*Kāls*; Latvijos Respublikos prokuratūra nustatė, kad tai – Janis Klimkanis) anksčiau veikė kaip vidaus agentas. Jam padedant 1946 m. vasario 9 d. sunaikintas Latvijos tėvynės gynėjų (partizanų) sąjungos štabas<sup>18</sup>. J. Klimkaniui, sėkmingai atlikusiam šią užduotį, buvo patikėta vadovauti specialiajai grupei, kuri turėjo sunaikinti kitą gana didelę partizanų organizaciją – Latvijos tautinių partizanų junginį (LTPJ).

Tačiau aplinkybės susiklostė taip, kad specialioji grupė negalėjo būti panaudota šiam tikslui. 1946 m. balandžio 1 d. J. Klimkanis vienas nužudė LTPJ vadą Pėterį Supę ir jo pavaduotoją Henriką Kuzmaną. Minėtoje MVD direktyvoje teigiama, kad P. Supė, neva norėdamas patikrinti J. Klimkanio



grupei, įsakė sekti ją. Tačiau turint galvoje partizanų patiklumą, dažnai netgi naivumą, šis faktas kelia abejonių. Štai ką apie vado P. Supės klaidas pasakoja jo sesuo Mikalina Supė: „<...> Mano brolis nepatikėjo kai kuriais partizanais, kurie įspėjo jį, kad Jaungulbenių Jaunžemės šeimininkas, Latvijos armijos pulkininkas leitenantas Klucis palaiško ryšius su čekistais. Kartu su savo pavaduotoju Henriku Kuzmanu, slapyvardžiu Teraudis, Pēteris nuvyko pas jį, kaip vėliau paaiškėjo, norėdamas susitikti su tariamųjų partizanų grupės vadovu, tai yra su Janiu Klimkaniu“<sup>19</sup>.

Taigi dalyvaujant MVD ir jos agentui smogikui Janiui Klimkaniui buvo sunaikintos trys stipriausios Rytų Latvijos partizanų grupuotės – Latvijos tėvynės gynėjų (partizanų) sąjunga, Latvijos tautinių partizanų junginys ir Richardo Parupo grupė.

MVD 1946 m. rugsėjo 30 d. direktyvoje „Dėl agentų smogikų ir specialiųjų grupių, sudarytų iš buvusių banditų ir nelegalų, panaudojimo kovoje su banditizmu“ davė pagrindinius nurodymus, kaip panaudoti specialiąsias grupes. Po kurio laiko tie nurodymai buvo patikslinti. Svarbu pridurti, kad tai – vienintelis Latvijoje išlikęs dokumentas, paaiškinantis specialiųjų grupių taktiką. Šioje direktyvoje Latvijos vidaus reikalų ministro pavaduotojas Albertas Sieksas ir MVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkas Rytikovas įsakė operatyviniams darbuotojams kurti specialiąsias grupes visoje Latvijoje<sup>20</sup>.

Svarbiausias specialiųjų grupių tikslas buvo susekti ir sunaikinti tautinių partizanų centrus, jų vadus ir aktyviausias grupes. Pavienius partizanus specialiosios grupės naikino rečiau.

Kita užduotis specialiosioms grupėms buvo tokia: „<...> agentais verbuoti partizanus, pakviestus į slaptus susitikimus, Raudonosios armijos dezertyrus ir asmenis, kurie susikompromitavo palaikydami ryšius su vokiečių okupantais, prisipažino dėl padarytų nusikaltimų ir pasižadėjo išpirkti savo

kalnę sovietų valdžiai padėdami MVD organams...“<sup>21</sup>

Tačiau iš tikrųjų verbuoti specialiuosius agentus buvo toli gražu ne taip paprasta kaip MVD direktyvoje. Kodėl? Štai kelios svarbiausios priežastys:

#### **Pirmoji:**

Miško broliai agentais smogikais tapo ne todėl, kad jie aktyviai prisistatydavo valdžios organams, ir ne todėl, kad norėjo „išpirkti kalnę“ žudydami buvusius draugus. Dažniausiai jiems iškildavo dilema, ką rinktis: mirties bausmę ar bendradarbiavimą su valstybės saugumo organais. Agentais smogikais užverbuotus partizanus valstybės saugumo organai kontroliavo grasindami nuosprendžiu už partizaninę veiklą, tarnavimą vokiečių kariuomenės latvių legione ir pan. Kad žmonės bijojo sovietinio represinio aparato grasinimų, iš tiesų galima suprasti.

Būdingas pavyzdys – LSSR MGB specialiojo agento Jurio Upmanio likimas. Jis du kartus buvo užverbuotas ir įtrauktas į specialiąją grupę, kuriai buvo pavesta naikinti partizanus. Bet J. Upmanis du kartus sugebėjo pereiti į miško brolių pusę, todėl valstybės saugumo organai jį suėmė ir nuteisė mirties bausme. Upmanio baudžiamoji byla dabar yra svarbus šaltinis specialiųjų agentų verbavimo ir veiklos tyrimams<sup>22</sup>.

Direktyvoje nurodytas kriterijus verbuoti specialiaisiais agentais „<...> asmenis, kurie susikompromitavo palaikydami ryšius su vokiečių okupantais, prisipažino...“<sup>23</sup> gyvenime nebuvo toks „švarus“ kaip popieriuje. Antai vienas žymiausių Latvijos SSR specialiųjų agentų 1941 m. dalyvavo masinėse taikių piliečių žudynėse, o KGB organams dirbo mažiausiai iki 1964 m.<sup>24</sup> Tai toli gražu ne vienintelis atvejis, kurį patvirtina dokumentai ir liudijimai.

#### **Antroji:**

Agentais smogikais taip pat buvo verbuojami nelegalai, kuriems grėsė pataisos darbų lageris (ITL) pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso (BK) 58 straipsnį. Tas straipsnis galėjo



būti pritaikytas vokiečių kariuomenės kariškiams latviams ir vokiečiams, kuriuos irgi verbavo Čeka. Antai specialusis agentas slapyvardžiu Grosbergas tapo MGB specialiosios grupės vadu. Kaip išaiškino Latvijos prokuratūra, tai buvo Arvidas Gailytis, latvių legiono leitenantas. Jo grupė buvo sukurta kovai su partizanais ir turėjo priiminėti Vakarų žvalgybininkus nuo 1940 iki 1950 m.

Su tautiniais partizanais penktajame šeštajame dešimtmetyje kovota nesilaikant įstatymų. Specialųjį agentą Kaulinį – Leonidą Fominą – už partizaninę veiklą „nuteisė“ mirties bausme, jam įforminę baudžiamąją ir teismo bylą. Tačiau jį pasiuntė kaip specialųjį agentą, kad likviduotų vieną didžiausių Kuržemės partizanų grupių. Fominas iki mirties gyveno tikrąja pavarde. Tai galima paaiškinti tuo, kad Latvijoje buvo ne tiek daug agentų smogikų, kurie, kaip teigiama sovietinės kontržvalgybos nuostatuose, turi būti „<...> idėjiškai pasirengę imtis ryžtingų veiksmų, nebijodami rizikuoti gyvybe, turėti tam galimybių ir sugebėjimų...“<sup>25</sup> Dokumentai ir liudijimai rodo, kad tikrų specialiųjų agentų, atitinkančių valstybės saugumo kriterijus, Latvijoje buvo tik apie dvidešimt. Užduotys Latvijos specialiosioms grupėms taip pat buvo numatytos šiame pranešime minėtoje LSSR MVD 1946 m. rugsėjo 30 d. direktyvoje:

1) grobti arba fiziškai naikinti vadovaujančius partizanų centrus, vyriausiuosius vadus,

2) likviduoti pavienes smulkias partizanų grupes, jų vadus,

3) rengti grupes operatyviniam saugumo organų ir kariuomenės smūgiui,

4) rinkti žvalgybos duomenis apie tautinių partizanų turimų ginklų kiekį, jų slaptavietes ir ryšius,

5) išaiškinti partizanų grupėms priklausančias ginklų, šaudmenų, ryšių priemonių ir kitas slaptavietes.

LSSR MVD 1946 m. rugsėjo 30 d. direktyvoje Nr. 143-ss nurodyta: „<...> atsižvel-

giant į tai, kad vienas svarbiausių ir įslaptintų kovos su banditizmu metodų yra agentų smogikų bei specialiųjų grupių panaudojimas, MVD apskričių skyrių viršininkams imtis būtinų saugumo priemonių, kad šis metodas nebūtų demaskuotas ir nesužlugtų...“<sup>26</sup> Saugumo organai griežtai laikėsi slaptumo principo, tam padėjo ir nerašyti Sovietų šalies įstatymai. Pavyzdžiui, ministras arba ministro pavaduotojas kreipdavosi į SSRS ypatingąjį pasitarimą ir prašydavo specialiosios grupės suimtų partizanų bylą nagrinėti tame pasitarime, o ne paprastame teisme, nes, kaip rašė LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas Janis Vėveras, „<...> šią bylą nagrinėjant teisme gali būti atskleisti mūsų darbo ir agentūros metodai...“<sup>27</sup> Valstybės saugumo organams tai buvo ypač nepageidaujama tuo atveju, jei specialioji grupė ir toliau būdavo panaudojama tautiniams partizanams naikinti. Kitais atvejais, kai suimtieji partizanai per tardymą paminėdavo specialiuosius agentus ir jų parodymai būdavo užrašomi baudžiamosios bylos protokoluose, saugumo organai susitardavo su vyriausiuoju teisėju, kad tų liudininkų nešauktų į teismą. Liudininkų parodymai apie specialiuosius agentus dažnai išvis nebūdavo užfiksuojami protokoluose.

Norėdama įslaptinti specialiosios grupės metodus, MGB kartais (specialiojo agento J. Upmanio byla) prašydavo teismą kokia nors dingtimi nubauti buvusius agentus mirties bausme.

Antai nors J. Valdmanis priklausė specialiajai grupei, kuri turėjo priiminėti Vakarų žvalgybininkus ir dalyvavo daugiau kaip dvidešimtyje sėkmingų operacijų, tačiau už partizaninę veiklą ir žmogaus nužudymą baigęs dirbti MGB buvo nuteistas mirties bausme. Valdmanio brolis 1990 m. teigė, kad jam žinomi asmenys, kurie buvo su jo „broliu [J. Valdmaniu] gaujoje, visi taip pat žuvo įvairiomis aplinkybėmis“<sup>28</sup>.

Buvo įslaptintas ir specialiųjų grupių agentų atlyginimas. Kaip liudijo LSSR MGB



darbuotojas Viktoras Žurakovskis, „specialiosios grupės agentai gaudavo mėnesinį atlyginimą kaip naikintojų bataliono kariai, kiek pamenu – 600 rb. Specialioji grupė būdavo išlaikoma naikintojų bataliono lėšomis dar tada, kai egzistavo Kovos su banditizmu skyriai prie MVD...“<sup>29</sup> Tai patvirtina ir LSSR KGB 4-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas Nikolajus Voroninas: „<...> Naikintojų batalionų lėšomis MGB 2-N skyrius iš dalies išlaikė specialiosios grupės agentus...“<sup>30</sup>

Operatyviniam darbui Latvijoje specialiosios grupės daugiausia buvo panaudojamos penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo dešimtmečio pradžioje, kai LSSR MGB (nuo 1954 m. kovo mėn. – KGB) varžėsi su Didžiosios Britanijos žvalgyba. Operatyviniame žaidime su Vakarų žvalgybos atstovais dalyvavo ne tik operatyviniai darbuotojai, bet ir dvi agentų smogikų specialiosios grupės. Latvijos MGB ir KGB minėtoms rizikingoms operacijoms parinkdavo tik patyrusius specialiuosius agentus, kurie savo profesionalumą ir patikimumą jau buvo įrodę kovoje su tautiniais partizanais. Pavyzdžiui, toks specialusis agentas buvo šiame referate jau minėtas Janis Klimkanis. LSSR KGB, panaudodama operatyvinį žaidimą, jį du kartus (1952 ir 1956 m.) buvo išsiuntusi į Didžiąją Britaniją neva kaip Latvijos pasipriešinimo sąjūdžio dalyvį.

Latvijos teritorijoje buvo dislokuotos dvi agentų smogikų specialiosios grupės: viena Kuržemėje, kita – Vidžemėje. Abi specialiosios grupės gyveno miškuose neva kaip tautiniai partizanai. Tuo buvo siekiama patraukti Didžiosios Britanijos žvalgybos (SIS) dėmesį ir kontroliuoti SIS agentus. Britanijos žvalgyba su Latvijos pasipriešinimo sąjūdžio pagalba tikėjosi gauti žvalgybai reikiamos informacijos ir palaikyti radijo ryšį. Vėliau į specialiąsias grupes buvo siunčiami Britanijos žvalgybos agentai latviai.

Operatyvinio žaidimo metu pirmąją tariamųjų partizanų grupę Tukumo apskrities

Engūrės miškuose MGB dislokavo 1950 m., norėdama iš Rygos į bunkerį perkelti SIS agentus – Vituoldą Berkį ir Andrejų Galdinį<sup>31</sup>. Kiekvieną britų žvalgybos arba tautinio pasipriešinimo veiksmą specialiojoje grupėje buvo galima neutralizuoti. SIS agentai to nė nenutuokė. Didžiosios Britanijos agentai ir vėliau buvo nukreipiami ne pas tikruosius partizanus, o į MGB ir KGB specialiąsias grupes. Didžiosios Britanijos žvalgybai 1953 ir 1954 m. demaskavus KGB operatyvinį žaidimą, specialiosios grupės neteko reikšmės.

Iki to laiko specialiosios grupės, panaudojant operatyvinį žaidimą, neleido Vakarų agentams bendrauti su Latvijos gyventojais ir vykti toliau į SSRS gilumą siekiant gauti žvalgybai reikalingos informacijos. Specialiosios grupės taip pat neleido Britanijos agentams užmegzti ryšių su tautiniais partizanais. Antai Arvido Gailyčio vadovaujama specialioji grupė, panaudojusi narkotikus, 1950 m. lapkričio 2 d. sulaikė Pėterio Čevero grupės tautinius partizanus<sup>32</sup>. Tai atsitiko todėl, kad partizanai, kaip jau minėjau anksčiau, pernelyg pasitikėjo žmonėmis. Šiuo atveju partizanų vadas P. Čeveras pasitikėjo savo draugu, su kuriuo tarnavo latvių legione – specialiosios grupės vadu A. Gailyčiu.

Lyginant Latvijos ir Lietuvos specialiųjų grupių veiklą, galima nustatyti tam tikrus skirtumus. Statistika rodo, kad nuo 1946 m. (kai abiejose respublikose ypač suaktyvinta specialiųjų grupių veikla) iki 1950 m. Latvijoje specialiosios grupės padarė daugiau nuostolių negu Lietuvoje. 1946–1949 m. specialiosios grupės Lietuvoje nužudė apie 20 partizanų ir 50 taikių gyventojų<sup>33</sup>, o Latvijoje – mažiausiai 88 partizanus<sup>34</sup>.

Šeštajame dešimtmetyje (tiksliau – 1950–1953 m.) Lietuvoje specialiosios grupės nužudė kelis šimtus partizanų<sup>35</sup>, o Latvijoje apie specialiųjų grupių aukas šeštajame dešimtmetyje žinių mažai. Dokumentais patvirtinta informacija, kad nužudyta 10 ir suimta 6 partizanai<sup>36</sup>. Tokius skirtingus spe-



cialiųjų grupių veiklos rezultatus Latvijoje ir Lietuvoje šeštajame dešimtmetyje galima paaiškinti tuo, kad šeštojo dešimtmečio antroje pusėje pasikeitė Lietuvos specialiųjų grupių sudėtis ir taktika.

Lietuvoje šeštojo dešimtmečio pradžioje iš buvusių partizanų, ką tik užverbuotų agentais, sukomplektuotos specialiosios grupės sėkmingai veikė ankstesnės savo dislokacijos vietose, ne taip kaip penktojo dešimtmečio specialiosios grupės, kurios būdavo siunčiamos į kitas vietas. Latvijos partizanai beveik niekada nedemaskuodavo specialiųjų grupių. Galimas daiktas, Lietuvoje daugiau išlikusių buvusios Lietuvos kariuomenės karininkų geriau apmokė partizanus priešintis MGB veiklai negu Latvijos partizanų vadai, nes tik apie 20 iš jų turėjo kapitono laipsnį. Dauguma latvių kariuomenės vadų žuvo Antrojo pasaulinio karo metais, SSRS pataisos darbų lageriuose ir filtravimo lageriuose. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, iš 146 000 legionierių žuvo apie 50 000, o maždaug 50 000 buvo nuteisti karinio tribunolo arba sėdėjo filtravimo lageriuose<sup>37</sup>.

Kadangi specialiosios grupės Latvijoje nebuvo demaskuotos, tai jų darbo nereikėjo reorganizuoti. Specialiųjų grupių taktika Latvijoje liko ta pati: ir penktajame, ir šeštajame dešimtmetyje Latvijos specialiosios grupės laikėsi tokios pačios taktikos kaip ir Lietuvos specialiosios grupės penktajame dešimtmetyje: atsirasti netoli partizanų grupių ir susitikus jas sunaikinti. Taip pat naudotasi ir Lietuvos specialiųjų grupių šeštojo dešimtmečio metodu – įdiegti specialiąsias grupes į partizanų būrį ir žudyti partizanus.

Nuo 1944 m. iki 1953 m. spalio 5 d. valstybės saugumo organai nužudė 2422 ir suėmė 7342 partizanus<sup>38</sup>. Kiek partizanų nužudė ir suėmė specialiosios grupės, sunku pasakyti, nes Latvijoje nėra operatyvinio darbo dokumentų.

Latvijos totalitarizmo padarinių dokumentacijos centro bendradarbis Janis Vasiļevskis, vienintelis iki šiol apibendrinęs spe-

cialiųjų grupių aukų skaičių pagal KGB dokumentus, nustatė, kad specialiosios grupės nužudė 98 ir sulaikė 45 partizanus<sup>39</sup>. Tačiau, turint galvoje liudininkų parodymus ir dokumentus, kuriuose partizanų pavardės neišvardytos, aukų skaičius yra didesnis.

Specialiųjų grupių ir specialiųjų agentų panaudojimas padarė daugiau žalos tautinių partizanų sąjungai negu mūšiai su valstybės saugumo organų kariuomene. Specialiųjų grupių padedami valstybės saugumo organai 1945–1946 m. sunaikino vieną didžiausių Rytų Latvijos formuočių – Latvijos tautinių partizanų junginį ir Latvijos tėvynės gynėjų (partizanų) sąjungą ir Kuržemėje – Latvijos tautinių partizanų organizaciją. Specialiosios grupės užblokavo partizanų ryšius su Vakarų žvalgybų agentais ir šitaip sutrukdė Vakarams teikti pagalbą penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo dešimtmečio pradžioje. Tuo laikotarpiu specialiosios grupės sėkmingai kovojo su partizanais. Visa tai lėmė partizanų pralaimėjimą ir vėliau, iki 1955 m.

Pagal Hagos 1899 ir 1907 metų Konvencijas dėl karo veiksmų Latvijos tautinius partizanus reikia prilyginti kombatantams, kurie su ginklu rankose gina savo valstybę, o tai, kad SSRS valstybės saugumo organai ir komunistų partija naikino juos panaudodami specialiąsias grupes, reikia laikyti šių Konvencijų pažeidimu.

Pagal sovietinę justiciją LSSR valstybės saugumo organų veikla buvo neteisėta. Agentai smogikai, „vaidindami“ miško brolius, provokavo partizanus pažeidinėti sovietinius įstatymus.

Tai, kad SSRS, stiprindama Latvijos aneksiją, ėmėsi tokių antihumaniškų metodų – naudojo specialiąsias grupes, – rodo totalitarinio režimo esmę. Norėdami išlaikyti valdžią, LSSR komunistų partija ir saugumo organai buvo pasirengę griebtis bet kokių, net nusikalstamų priemonių. Į tai reikia atsižvelgti vertinant Latvijos sovietinį laikotarpį.



## Nuorodos

<sup>1</sup> M. Pocius, „MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, 1996, Nr. 1, 2.

<sup>2</sup> LVA, f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 3.

<sup>3</sup> H. Strods, *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*, Rīga: Preses nams, 1996, p. 299.

<sup>4</sup> LVA PA, f. 101, ap. 7, b. 44, l. 6.

<sup>5</sup> H. Strods, op. cit., p. 252.

<sup>6</sup> LVA PA, f. 101, ap. 9, b. 69, l. 159–162.

<sup>7</sup> V. Balanda, „Par Ernestu un viņa māti“, *Uz ežinas galvu liku*, Rīga: NDVLA, Daugava, 1993, p. 20.

<sup>8</sup> LVA PA, f. 101, ap. 8, b. 18, l. 104 ir tol.

<sup>9</sup> V. Balanda, op. cit., p. 220.

<sup>10</sup> LVA PA, f. 101, ap. 9, b. 69, l. 162.

<sup>11</sup> LVA, f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 67–68.

<sup>12</sup> LR MVD archyvas, f. 1, ap. 3, b. 2, l. 8.

<sup>13</sup> LVA PA, f. 112, ap. 2, b. 8, l. 3–4.

<sup>14</sup> LVA, f. 1986, ap. 1, b. 28055, t. 4, l. 172.

<sup>15</sup> LR MVD archyvas, f. 1, ap. 3, b. 2, l. 137–138.

<sup>16</sup> Ibid., l. 204.

<sup>17</sup> LVA, f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 260–264.

<sup>18</sup> J. Vasiļevskis, „Aģenti kaujinieki pret nacionālajiem partizāniem“, *Uz ežinas galvu liku*, Rīga: NDVLA, Daugava, 1995, p. 70.

<sup>19</sup> M. Supe, „Tālā Purvmala sapņos sēst nāk...“, *Tālā Purvmala sapņos sēst nāk*, Rēzekne: LKC izdevniecība, 1997, p. 67.

<sup>20</sup> LVA, f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 263.

<sup>21</sup> Ibid.

<sup>22</sup> Ibid., f. 1986, ap. 1, b. 29683.

<sup>23</sup> Ibid., f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 263.

<sup>24</sup> Ibid., f. 1986, ap. 1, b. 45028.

<sup>25</sup> *Sovetskaja kontrrazvedka: Naučno-praktičeskoe posobie*, pod obšč. red. S. K. Cviguna, Moskva: VKŠ KGB pri SM, 1976, s. 58, Latvijas totalitarizma pārdarīnī dokumentācijas centrs (toliau – LTPDC) bibliotēka.

<sup>26</sup> LVA, f. 1822, ap. 1, b. 244, l. 264.

<sup>27</sup> Ibid., f. 1986, ap. 1, b. 4118, sekimo byla, l. 107.

<sup>28</sup> Ibid., b. 25474, sekimo byla, l. 47.

<sup>29</sup> Ibid., b. 42670, papildomo patikrinimo medžiaga, l. 19.

<sup>30</sup> Ibid., l. 23.

<sup>31</sup> Pažyma apie LSSR KGB archyvinę bylą „Liursen-S“, l. 1–101, LTPDC bibliotēka.

<sup>32</sup> Ibid., l. 23, LTPDC bibliotēka.

<sup>33</sup> M. Pocius, op. cit., Nr. 1, p. 72.

<sup>34</sup> J. Vasiļevskis, „LPSR VDK aģentu - kaujinieku nošautie vai sagūstītie Latvijas nacionālie partizāni (1945–1951 g.)“, *Uz ežinas galvu liku*, Rīga: NDVLA, Daugava, 1995, p. 90–98.

<sup>35</sup> M. Pocius, op. cit., Nr. 2, p. 67.

<sup>36</sup> J. Vasiļevskis, op. cit., p. 90–98.

<sup>37</sup> Vilciņš Tālivaldis Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara, *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 2, p. 32.

<sup>38</sup> LVA PA, f. 101, ap. 16, b. 41a, l. 185.

<sup>39</sup> J. Vasiļevskis, op. cit., p. 90–98.

## Ritvars Jansons

## LATVIAN SSR MGB SPECIAL TROOPS AND SPECIAL AGENTS AGAINST NATIONAL ARMED UNITS IN 1946–1953

## Summary

Soviet KGB organs had to apply special measures to suppress national resistance movement in Latvia. KGB decided to use secret strategical methods of work against military operations as the effective way to achieve its objectives. With the assistance of special troops KGB in 1945–1946 annihilated one of the largest armed units in East Latvia - Latvian National Partisan Formation and the Alliance of the Defenders of Latvia. In Kurzeme they annihilated the Organisation of National Partisans of Latvia. Special groups blocked communication of partisans with Western intelligence

services and consequently prevented the West to render assistance for the movement at the end of forties and the beginning of fifties.

Due to the fact that Latvian national partisans with arms in their hands defended their own State, according to the Hague Conventions of 1899 and 1907 have to be conferred the status of combatants. And the fact that KGB of the USSR and the Communist party annihilated Latvian partisans by using special troops has to be acknowledged as violation of the Conventions.